

Istorgia

«Marellas» dal Radio Rumantsch sin disc cumpact, part 11

Ötzi viva!

Avant 20 onns han ins chattà Ötzi. Quest (n)um è oz ina marca registrada. Ötzi è il mort il meglier documentà dal mund, ed en il museum archeologic dal Tirol dal Sid deditgescha il curatur svizzer, Beat Gugger, ad el in'exposiziun speziala. Ötzi n'ha damai pers nagut da sia fascinaziun – il cuntrari: las legendas enturn el daventan adina pli scurrilas. Brad Pitt ha in tatoo dad Ötzi, ina dunna pretenda dad esser la reincarnaziun dad Ötzi ed in'otra vules in uffant dad el. Ötzi viva – puspè u anc adina? (Emissiun dals 28 d'avust 2011; redacziun: Andrin Willi).

Amar e mangiar – dus process nativals e lur furmazion culturala

Nus udin co ch'ina spusa d'avant 4000 onns sa preparava per retschaver il spus:

Co ch'ella sa lavava, tge ch'ella tirava en e tge parfum ch'ella duvrava. Nus constatain che las emprimas sontgas tschinas cristianas n'eran gnanc uschè sontgas: Quels che vegnivan l'emprim mangiavan si tut, il rest pativa fom. E lura legiain nus er anc las pli bellas passaschas or da la chanzun da las chanzuns. I as spetga in'ura sensuala ed infurmativa en la Marella. (Emissiun dals 2 da zercladur 2002; redacziun: Chatrina Gaudenz).

Sche schlappas savessan raquintar...! Istorgia ed istorgias dal chastè da Riom

Il chastè da Riom duess daventar in center da cultura. Tge è tut capità en quels prest 800 onns ch'il chastè existà? En il 19avel tschientaner èn las pergaminas cun datas e fatgs davart il chastè vegnidas duvradas sco flodra da schlappas da notg per las dunnas da Riom. Perquai èn descripiuns istoricas dal chastè da Riom, la Rezia Ampla, raras. La Marella va però a la tschertga da fastizs istorics e d'istorgias vairas ed inventadas enturn quest edificiu ch'è stà dimora per la noblezza, sedia d'administraziun per chastellans ed avugads, praschun per mal-fatschents, refugi per colonias da tulauns, lieu da zavrà las nursas e paraid da raiver per mattatschs. (Emissiun dals 20 da matg 2001; redacziun: Rita Ufer).

Vischins e cumins

L'istorgia dal Grischun è l'istorgia da sias vischnancas. Il museum Cuort Ligia Grischa a Trun mussa l'exposiziun «vischins e cumins». Daniele Papacella, Florian Hitz e Remo Arpagaus ch'han concepi e realisà l'exposiziun, raquintan l'istorgia ed istorgias areguard l'autonomia, las separaziuns, las confusiuns e las fusiuns. Ultra da quai discurren nus cun Max Poltéra, il viceschef da l'Uffizi da vischnancas, davart las tendenzas ed ils

problems actuals da las vischnancas en noss chantun. (Emissiun dals 6 d'avrigl 2008; redacziun: Guadench Dazzi).

Ils Franzos vegnan!

Ushia hai tunà en il Grischun avant passa 200 onns. Ed ils donns èn stads considerabels. Co remediàr questas grevzas da guerra? Co stimar ils donns, co evitar dispitas, co dumandar contribuziuns? La regenza grischuna infurmescha l'onn 1803 ils cumins er en rumantsch. Sur da quest document e sur dal diever dal rumantsch da quel temp discurre Chasper Pult cun l'istoricher Martin Bundi ed il linguist Felix Giger. (Emissiun dals 23 da favrer 2003; redacziun: Chasper Pult).

Napoleun, l'imperatur è mort – la legenda viva

Pover Napoleun, sch'el fiss mort gist enter sia terrada a Waterloo! El fiss bain entrà en l'istorgia sco imperatur dals Franzos – ma la transfiguraziun sco martir n'avev el betg fatg. Lezza è daventada pussaivla pir entras l'exil sin l'insla Sontg'Elena. In um carismatic è el stà senza dubi. Betg mo las dunnas e sia schuldada, mabain er Goethe e Beethoven eran fascinads dad el. Ed il chantun Grischun engrazia quest onn da giubileum ch'el ha cumandà avant 200 onns a las Trais Lias da far part da la Confederaziun. Napoleun en scola, en il film, en l'istorgia grischuna ed en las legendas – la Marella tschertga in'avischinaziun. (Emissiun dals 19 da schaner 2003; redacziun: Maria Cadruvi).

Ils biers savevan taun sco nuet dall'America

Enturn l'onn 1850 han fitg blers bandunà il Grischun ed èn emigrads en l'America – l'emigraziun ha gi lieu enfin l'entschatta dal 20avel tschientaner. Er blers Tujetschins han bandunà la patria per tschertgar in nov dachasa en l'America. Tarcisi Hendry, archivari da la vischnanca da Tujetsch, ha rimnà passa 300 brevs en ed or da l'America, el ha retschertgà, s'infurmà ed a la fin scrit las istorgias da bleras famiglias tujetschinas ch'èn emigradas. La fin da l'onn publicgescha el in cudesch. En la Marella raquinta el da plirs emigrants e co ch'igl è i cun els en l'America. (Emissiun dal prim d'avust 2010; redacziun: Esther Berther).

A la tschertga da la California

Suenter 12 onns en California a la tschertga d'aur ed argent scriva Bartholome Sutter il 1866 als ses en Val Schons: «La Frau Base Fortuna n'è betg anc vegnida.» La fortuna han chattà be paucs, di Peter Michael-Cafilisch che sa fatschenta dapi decennis cun l'istorgia da l'emigraziun grischuna. Dacurt ha el publicgà il cudesch «Hier hört man keine Glocken», in viadi interessant e captivant en cumpagnia da quels da Schons ch'èn ids tranter il 1846 ed il 1930 en

«La Meric». La Marella preschenta lur istorgias e discurre cun l'autur Peter Michael. (Emissiun dals 16 da november 2008; redacziun: Guadench Dazzi).

«Las utopias dad oz èn la realitad da damaun» – Henry Dunant e sias visiuns

Henry Dunant è stà in um da las ideas, da las visiuns. La Battaglia da Solferino ha dà l'impuls per fundar la Crusch cotschna. Ma Dunant ha gi ulteriuras visiuns, per exempel ina crusch verda per las dunnas ubain in stadi d'Israel. El ha lavurà l'entira vita per sia visiun: in mund senza guerra. Ma en sia vita ha Henry Dunant er gi grevs temps: El ha fatg concurs cun sia fatschenta en l'Algeria ed ha stuì viver onns a la lunga en miseria. (Emissiun dals 31 d'october 2010; redacziun: Hubert Giger).

1914

Las cassas da malsaus, il rumantsch, il Parc nazional u la tschertga d'in nov imni nazional. Sch'ins sfeglia las gasettas grischunas d'avant 100 onns, sche pari ch'i saja midà pauc. L'onn 1914 è però er stà l'onn cun in Grischun sco president dal Cussegl federal, in turissem che prosperava cun novs hotels e novas lingias da viafier. Sulettamain ils autos eran bandischads dal Grischun. Per stgandel ha procurà l'onn 1914 il colonel Ulrich Wille che sa futrava da tals scumonds. E lura era qua anc la zoppina e l'erupziun da l'Emprima Guerra mundiala. In onn cumin e spectacular enina. (Emissiun dals 5 da schaner 2014; redacziun: Guadench Dazzi).

«Non ne parliamo di questa guerra». L'Emprima Guerra mundiala e sias chanzuns

Chantond parta la schuldada la stad dal 1914 en guerra. Ins spetga che tut daventia ina spassegiada da paucas emnas. Perencunter sa sviluppa il conflict ad ina guerra da posiziun pli che sanguinosa. Sper ils foss da protecciun s'avran er ils foss mentali. Cumbattì na vegn betg mo cun schluppet e baionetta, mabain er cun chanzuns. Las chanzunettas romanticas sa maschaidan cun il chant marzial-patriotic, però er cun chants da protesta e ravgia. Ils potents propageschan e censurechan chanzuns che sa laschan dentant grev dumestigar e che na sa tegnan betg adina vi dals cunfins nazionals. (Emissiun dals 23 da mars 2014; redacziun: Guadench Dazzi).

Il general Henri Guisan en il Grischun

Il general Henri Guisan è sta il manader da l'armada svizra durant la Segunda Guerra mundiala. En questa funcziun ha el er visità pliras giadas il Grischun. Guisan è stà tranter auter a la festa dal prim d'avust ad Arosa il 1940 ed al defilé da l'armada svizra a Domat il 1942. La Marella va sin ils fastizs dal general svizzer, discurre cun perditgas e preschenta documents da quest temp. (Emissiun dals 4 d'avrigl 2010; redacziun: Hubert Giger).

In traditur tranter nus

In traditur tranter nus – quai poi avoir gi num en Surselva l'onn 1944 cur che Hermann Vinzens, oriund da Trun e creschì si a Glion, è vegnì sentenzià a la mort per avoir tradì secrets militars als Tudestgs. Co ch'igl è vegni a quai, co che Hermann Vinzens ha tradì sia patria e da tge rait da spiunascha ch'el fascheva part udis vus en la Marella. (Emissiun dals 7 d'october 2012; redacziun: Michel Decurtins).

Il lung cumià – Il lungo addio. L'emigraziun taliana en Svizra suenter il 1945

Il Museum retic a Cuir mussa en in'ex-

Sculptura da Henry Dunant en il Museum dal CICC a Geneva.

FOTO: PD

posiziun da fotografias l'istorgia da l'emigraziun taliana en Svizra suenter la Segunda Guerra mundiala. Millis e millis Talians e Talianas eran vegnids en noss pajais. Qua devi paun e gudogn. En l'Italia però regiva miseria e dischoccupaziun. La Marella «mussa» 5 da las 138 fotografias da l'exposiziun. Ma en il center da la Marella stattan 5 biografias da 5 persunas talianas che vivan en il Grischun e discurren rumantsch: Angela Projer-Carrara, Luis Bellini, Renata Biondini-Piacentini, Natalino Caprino e Marcella Pult-Palmar. Insaquants dad els quintavan da star quo mo curt temp – e stads èn els ina vita. (Emissiun dals 2 da november 2003; redacziun: Maria Cadruvi).

La Svizra ed il Mir

Entant ch'il Mir da Berlin croda l'atun da l'onn 1989, festivescha la Svizra 50 onns cumenzament da la Segunda Guerra mundiala, l'affera da las fischas chaschuna discussiuns e votantas e votants han da vuschar davart l'iniziativa da la GSoA che vul abolir l'armada. La fin da la Guerra fraida ha scurlattà er la Svizra. Tenor Jakob Tanner, professor per istorgia svizra a l'Universitad da Turitg, n'èn tar nus betg crudads ils mirs, dentant ha la vaidra da chaschiel survegnì sfessas. La Marella dat in sguard enavos e fa in'analisa davart la muntada e las consequenzas dal Mir da Berlin per la Svizra. (Emissiun dal prim da november 2009; redacziun: Guadench Dazzi).

Igl era in mund cumpletmain auter

Sco mattatsch da 14 onns è Marcin Zielinski arrivà cun sia famiglia a Sedrun. Els han dà adia per adina a lur patria Pologna nua ch'els n'eran betg giavischads. Tar Hildi Maissen a Sedrun ha l'entira famiglia survegnì durant l'emprim onn in dachasa. Cun distanza da passa 30 onns raquinta l'econom oz davart sia fugia e co ch'el ha passentà l'emprim temp en ina vischnanca nua ch'el na chapiva betg in pled. Il reverenda Emil Teindel è creschì si en Transilvania en Rumenia. Sia famiglia è vegnida expropriada e silsuenter ha l'entira famiglia vivì 18 onns en sulettamain ina stanza. La situaziun era insupportabla. Il giavisch suenter libertad è i en vigor il 1977. Cun il status da fugitiv è el arrivà a Samedan, nua ch'el saja sa senti da chasa davent da l'emprim di. (Emissiun dals 11 d'october 2015; redacziun: Esther Berther).

La generaziun dal 1968

Vietnam, demonstraziuns, hippies e.u.v. Quest onn èsi 40 onns dapi l'onn burascus dal 1968. Quai è stà in temp ch'ha er influenzà intginas Grischunas ed intgins Grischuns, per exempel Geli Spescha, Bernard Cathomas ed Anna Ratti. Els trais èn s'engaschads da lez

temp surtut en la politica. Anna Ratti e Geli Spescha han demonstrà cunter la Guerra dal Vietnam, Bernard Cathomas è i sin la burra ed ha critigà las structuras dal cumin da la Cadi. En la Marella raquintan questas trais persunas dal 1968 e co ch'els giuditgeschan oz quest temp. Anna Ratti è er ina da las persunas che raquinta dals onns 1968 en il cudesch da Heinz Nigg: «Wir sind wenige, aber wir sind alle». Auters Rumantschs che vegnan preschentads en quest cudesch èn Niculin Gianotti, Gallus Cadonau e Silva Semadeni. (Emissiun dals 11 da matg 2008; redacziun: Hubert Giger).

L'istorgia svizra: multifara, viva e chapriziusa

«Nagin n'era quai gia da l'entschatta», cun questa frasa cumenza «L'istorgia da la Svizra», la nova exposiziun permanente en il Museum nazional a Turitg. A maun da quatter gronds temas vul l'exposiziun dar in'invista en l'istorgia Svizra da l'entschatta fin il di dad oz. Co fan ins quai e tgeninas istorgias vegnan purschidas als visitaders? La Marella va cun Nadina Derungs, studenta d'istorgia, e cun Roman Liesch, student da politologia, tras l'exposiziun. Els rapportan da lur impressiuns, entant che la curatura dal museum, Pascale Meyer, explitga il concept, las sfidas ed il resultat. (Emissiun dals 13 da settember 2009; redacziun: Guadench Dazzi).

Costums, in jodel ed il recept da nona. Il nov tschaffen per tradiziuns

La festa federala da lutga da questa stad è stada in mega-event che n'ha attratg betg mo circuls da tempra conservativ-patriotic, sco anc avant onns, mabain blera giuventetgna, glieud da la citad e schizunt dunnas. Tradiziuns e usanzas èn puspè en moda e cun la globalisaziun survegnan quellas novas funcziuns e nova impurtanza. I vegn jodlà en las noblas salas da concert, i vegn experimentà sin l'arpret e nus scuvrin puspè ils vegls recepts da nossas nonas. La Marella sa metta als fastizs da quest fenomen, tranter auter cun Walter Leimgruber, professor e specialist per cultura populara. (Emissiun dals 15 da december 2013; redacziun: Romana Costa).

La preschentaaziun:

«Marellas» dal Radio Rumantsch: Contribuziuns emessas ils onns 2001–2015, accessiblas en la Biblioteca chantunala sin disc cumpact.

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=4734
www.chattà.ch

Sit-in en il Globus-Propositorium a Turitg (22 d'avust 1968).

FOTO: PD